

ЕЛЕКТРОТЕХНІЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ В УКРАЇНОМОВНИХ НАУКОВИХ ПРАЦЯХ І. ПУЛЮЯ

© Андрій Воробкевич, Роман Совин, Михайло Соколовський, 2000
ДУ "Львівська політехніка"

Становлення української та, зокрема електротехнічної термінології, тісно пов'язане з науковою та громадською діяльністю видатного українського вченого світового рівня Івана Пулюя (1845 – 1918). Тільки до двадцяти років обдарований юнак мав змогу жити і навчатися на рідній землі. Закінчивши Тернопільську гімназію, він виїхав на навчання до Відня, а потім – напружена наукова праця у Віденському університеті, Ріссі, Страсбурзі та Празі. Досягнення видатного вченого особливо значні в галузі фізики і, зокрема в рентгенотехніці та електротехніці. Багатогранний талант вченого виявився і в його літературній праці над перекладом Біблії та в популяризації досягнень науки [8]. Все своє життя І.Пулюй боровся за права українського народу та його рідної мови. Тому в своїй діяльності приділяв увагу українській науковій термінології.

Для аналізу електротехнічної термінології використано 5 україномовних наукових праць І.Пулюя, які складають основну частину його україномовних публікацій, що стосуються електротехніки. У науково-популярній праці "Непропаша сила" про збереження і перетворення енергії, яка вийшла двома виданнями в 1879 та 1901 роках, є декілька сторінок, присвячених електриці та магнетизму [4]. Для аналізу було використане видання 1901 року. Інші україномовні електротехнічні праці були опубліковані у виданнях Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) у Львові від 1894 до 1905 року [2, 3, 5, 6] і передруковані у [7]. Праці [2, 3] мають спеціальні термінологічні додатки у вигляді українсько-німецьких словничків з декількох десятків уживаних у праці термінів. Оскільки українська наукова термінологія тоді перебувала у стадії становлення, то в таких словничках, крім приблизно третини суто електротехнічних термінів є терміни, що стосуються математики та конструктивних особливостей описуваних пристроїв.

Згідно з прийнятою тоді практикою наукові праці публікувалися в авторитетних наукових журналах відразу декількох країн, наприклад, Німеччини, Франції, Австро-Угорщини чи США. Так праця [2], присвячена вимірюванню різниці фаз між синусоїдними струмами, спочатку була опублікована по-німецьки у 1893 році в Повідомленнях Віденської академії наук та в найавторитетнішому німецькому електротехнічному журналі [1], а потім у 1894 році з незначними скороченнями у виданні НТШ. Таким чином видання НТШ підтягувалось до світового рівня. Порівняння німецького та українського тексту дозволяє точно встановити значення окремих термінів. Інші праці описують запатентований спосіб захисту телефонних ліній від високої напруги [3], колові діаграми для генераторів синусоїдних струмів [5] та роботу ГЕС біля Праги [6].

З цих різноманітних за тематикою публікацій виділено декілька десятків електротехнічних термінів, що описують основні поняття електричних кіл та пристроїв. Приблизно третина з них відповідає сучасним термінам [10], для деяких з незначними корекціями, зв'язаними зі змінами граматики: амперметр, ватметр, вольтметр, генератор, електромагнет, електромотор, індуктивний опір, кабель, кондензатор, мікрофон, опір, потенціал, реостат, різниця фаз, телефон, трансформатор.

Другу групу складають терміни, які незначно відрізняються від сучасних [10]. Сучасні терміни надалі записуються першими:

- батарея – батарея [3, 4];
- магніторушійна сила – магнетомоторна сила [5];
- різниця потенціалів – потенціальна різниця [2];
- спад напруги – потенціальний спад [2];
- трифазний – трифазовий [3, 5, 6].

До третьої групи можна віднести терміни, що зустрічаються в одній, двох або трьох публікаціях, не мають у них синонімів і суттєво відрізняються від сучасних:

- взаємна індуктивність – взаємна індукція [2];
- вихровий струм – вировий пруд [5];
- вітка – рамя [2];
- вузол – розхідна точка [2];
- електричне коло – електричний круг [3, 5];
- ємність – набірчивість [3];
- затискач – закрут [5];
- коливання – дрожання [2, 3];
- колова діаграма – кругова діаграма [5];
- контакт – притичка [3];
- коротке замикання – коротке звязання [5];
- кутова частота – періодичність [2];
- лампа розжарювання – жарова лямпа [2];
- лічильник електроенергії – часолатметр [6];
- навантаження – обтяженне [5];
- паралельно злучені лампи – сполом або поруч злучені лямпи [2];
- полкос машини – полярний причілок машини [5];
- потужність – праця [2, 5, 6];
- ротор – вертляк [5];
- статор – стояк [5];
- струм збудження – магнетизуючий пруд [6].

До четвертої групи можна віднести терміни, що у проаналізованих публікаціях мають один і більше синонімів:

- активний опір – безіндуктивний опір [5], Омів опір [5];
- виток – обвій [2], обвитка [3];
- електрорушійна сила – напір електричної сили [3], електромоторна сила [5];
- запобіжник – розтопчик [3], розтопьянка [6];
- індуктивність – коефіцієнт самоіндукції [2], самоіндукція [2, 5], індукція [6];
- котушка – цівка [2, 3, 6], шпулька [4];
- напруга – електричне тиснення [2], електричний напір [3], напруженне [5, 6];
- обвитка – обвитка [2, 3, 5, 6], мотачка [3];
- струм – протока [2], ток [4], пруд [3, 5, 6].

Із проведеного аналізу видно, що найбільш напружений пошук відповідних термінів І.Пулюєм стосується четвертої групи, а саме таких найважливіших понять, як струм, напруга, електрорушійна сила, індуктивність. У більшості праць І.Пулюя термін “обвитка” збігається з сучасним терміном [10] (довідковий термін – синонім у [10] –

“обмотка”), але в публікації [3] поряд з “обвиткою” вживається термін “мотачка”. У цій же роботі термін “обвитка” використовується і для означення сучасного терміну “виток”.

Цікавим предметом для досліджень є взаємозв'язок електротехнічних термінів у працях І.Пулюя, у сучасних йому науково-технічних публікаціях НТШ та в підручниках фізики для гімназій [9, 11, 12]. Характерною з цього погляду є примітка редакції збірника НТШ до публікації [5]: “Редакция липає в сій розвідці оригінальну термінологію автора”. Це вказує на те, що на той час терміни ще не усталилися.

І.Пулюй своїми українськомовними науковими працями високого рівня вніс значний вклад у становлення електротехнічних термінів, а вивчення їх розвитку та етимології має важливе значення для вдосконалення сучасної української електротехнічної термінології.

1. J. Puluj. *Ueber einen Messapparat für Phasendifferenzen von Wechselströmen und einige mit demselben ausgeführte Messungen* // *Elektrotechnische Zeitschrift*. – 1893. – Bd. 14, Heft 48. – S.686–691. 2. І.Пулюй. *Апарат до міряння різниці фаз межі перемінними потоками і кілька за его помічу зроблених помірок*//*Затиски НТШ*. – 1894. – Т.3. – С.1–24. 3. І.Пулюй. *Безпечна стація телефонів*// *Збірник Математично-природописно-лікарської секції НТШ*. – 1900. – Т.6. – С.1–23. 4. І.Пулюй. *Непропаца сила*. – Львів, 1901. – 53 с. 5. І.Пулюй. *Кругова діаграма генераторів для перемінних прудів*// *Збірник Математично-природописно-лікарської секції НТШ*. – 1905. – Т.9. – С.1 – 24. 6. І.Пулюй. *Електрична централка Гогенфурт фірми Г. Спіро і синове в Крумляві*//*Збірник Математично-природописно-лікарської секції НТШ*. – 1905. – Т. 10. – С.1–30. 7. І.Пулюй. *Збірник праць*. – Київ: Рада, 1996. – 710с. 8 Р.Гайда, Р.Пляко, Іван Пулюй. – Львів, 1998. – 284с. 9. М.Маланюк, Г.Возняк. *Стежинки до коренів істини*. – Тернопіль, 1993. – 58с. 10. *Державний стандарт України. Електричні й магнітні кола та пристрої. Терміни та визначення. ДСТУ 2815-94*. – Київ: Держстандарт України 1995. – 107с. 11. П.Огоновський. *Учебник фізики для нижчих клас шкіл середніх*. – Львів, 1897. 12. В.Левицький. *Фізика для вищих клас*. – Львів, 1912. – 672с.

ПРОБЛЕМИ ВІДРОДЖЕННЯ І ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ГАЛУЗІ ТЕПЛОЕНЕРГЕТИКИ

© Йосиф Мисак, Михайло Крук, Марія Гера, 2000

ДУ “Львівська політехніка”

ВАТ “ЛьвівОРГРЕС”

Мова - це доля нашого народу, і вона залежить від того, як ревно ми всі плекати мемо її.

О. Гончар

За час існування незалежної України почалось становлення української мови як державної. Водночас відбувається і відродження української технічної термінології в різних галузях науки і техніки, оскільки планомірна русифікація словникового складу української мови тривалий час звужувала сферу вживання української мови, зокрема і в теплоенергетиці.

У 1921-1931 роках, у Золоту добу творення української технічної термінології, Інститутом української наукової мови був виданий загальний словник технічної термінології.

Вперше російсько-український словник з теплотехніки і газотехніки був виданий видавництвом Академії наук Української РСР у 1962 році.